

THE PHILOSOPHICAL SIGNIFICANCE OF THE GREAT SILK ROAD: VIEWS OF CONTEMPORARY TURKISH SCHOLARS

^a Akmaral DOSZHANOVA , ^a Gaziz TELEBAYEV

^a Al-Farabi Kazakh National University, Almaty Kazakhstan

 akmaral.doszhanovaa@gmail.com

Abstract. This article examines contemporary Turkish scholarship on the Great Silk Road and identifies the philosophical meanings underlying historical, economic, and cultural interpretations of the phenomenon. The core corpus consists of 15 Turkish-language studies published between 2012 and 2024; selected works from Kazakhstan, Europe and China are used as a comparative context rather than as part of the Turkish corpus. Diachronic, comparative-contextual, textual and hermeneutic approaches reveal three interpretive directions: historical-geographical and economic, cultural-symbolic, and civilizational-hermeneutic. The comparison also shows the internal heterogeneity of Turkish historiography: earlier works tend to foreground routes, trade and political control, whereas later studies more often emphasize urban culture, symbolic exchange, heritage and cultural mediation. Four philosophical functions of the concept of “road” are distinguished: spatial, mediative, historical and interpretive. Comparison with Kazakhstani, European and Chinese scholarship situates this model within archaeological-urban, network-landscape and source-based contextual approaches. The article concludes that the Silk Road is best understood as a dynamic polycentric communicative space in which material exchange, power, cultural memory and the transformation of meanings interacted.

Keywords: Silk Road; Turkish historiography; philosophy of culture; dialogue of civilizations; cultural memory; Turkic world; hermeneutics; intercultural communication; Central Asia

---

For citation:

Doszhanova, A. & Telebayev, G. (2026). The Philosophical Significance of the Great Silk Road: Views of Contemporary Turkish Scholars. *Jete – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies*, 156(3), 19-30 <https://doi.org/10.32523/3080-1281-2026-156-3-19-30>

ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫНЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘНІ: ҚАЗІРГІ ТҮРІК ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ КӨЗҚАРАСТАРЫ

^aАкмарал ДОСЖАНОВА, ^aҒазиз ТЕЛЕБАЕВ

^a *Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

ФИЛОСОФСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ: ВЗГЛЯДЫ СОВРЕМЕННЫХ ТУРЕЦКИХ УЧЕНЫХ

^aАкмарал ДОСЖАНОВА, ^aҒазиз ТЕЛЕБАЕВ

^a *Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

Аңдатпа. Мақалада қазіргі түрік ғылымындағы Ұлы Жібек жолын түсіндіру тәсілдері талданып, тарихи, экономикалық және мәдени сипаттамалардың астарындағы философиялық мағыналар айқындалады. Негізгі корпус 2012–2024 жылдары жарияланған түрік тіліндегі 15 ғылыми еңбектен тұрады; Қазақстан, Еуропа және Қытай зерттеулерінің жекелеген үлгілері түрік корпусына енгізілмей, салыстырмалы контекст ретінде пайдаланылады. Диахрондық, салыстырмалы-контекстік, мәтіндік және герменевтикалық талдау нәтижесінде үш бағыт белгіленді: тарихи-географиялық және экономикалық, мәдени-символдық, өркениеттік-герменевтикалық. Сонымен бірге түрік тарихнамасының ішкі біртекті еместігі көрсетілді: ертерек еңбектерде маршруттар, сауда және саяси бақылау басым болса, кейінгі зерттеулерде қалалық мәдениет, символдық алмасу, тарихи мұра және мәдени делдалдық мәселелері жиірек алға шығады. «Жол» ұғымының кеңістіктік, медиативтік, тарихи және төрт интерпретациялық қызметі ажыратылды. Қазақстандық, еуропалық және қытайлық еңбектермен салыстыру ұсынылған модельді археологиялық-қалалық, желілік-ландшафтық және деректік-контекстік зерттеу тәсілдерімен байланыстыруға мүмкіндік береді. Қорытындыда Жібек жолы материалдық айырбас, саяси билік, мәдени жады және мағыналардың трансформациясы тоғысқан динамикалық полицентрлік коммуникациялық кеңістік ретінде пайымдалады. Бұл салыстырмалы ракурс түрік зерттеулерінің ерекшеліктерін абсолюттендірмей, олардың халықаралық Жібек жолы зерттеулеріндегі орнын, түсіндіру мүмкіндігін және шектеулерін нақтылауға мүмкіндік береді.

Аннотация. В статье анализируются способы осмысления Великого Шелкового пути в современной турецкой науке и выявляются философские смыслы, лежащие в основе исторических, экономических и культурных интерпретаций этого феномена. Основной корпус включает 15 турецкоязычных исследований 2012–2024 гг.; отдельные работы исследователей Казахстана, Европы и Китая используются не как часть турецкого корпуса, а как сравнительный контекст. Диахронный, сравнительно-контекстуальный, текстовый и герменевтический анализ позволил выделить три направления: историко-географическое и экономическое, культурно-символическое, цивилизационно-герменевтическое. Показана внутренняя неоднородность турецкой историографии: в более ранних работах преобладают маршруты, торговля и политический контроль, тогда как в более поздних исследованиях чаще акцентируются городская культура, символический обмен, историческое наследие и культурное посредничество. Выделены четыре философские функции понятия «путь»: пространственная, медиативная, историческая и интерпретационная. Сопоставление с казахстанскими, европейскими и китайскими исследованиями соотносит предложенную модель с археолого-городским, сетевым-ландшафтным и источниковедческо-контекстуальным подходом. Сделан вывод, что Шелковый путь целесообразно понимать как динамическое полицентрическое коммуникативное пространство взаимодействия материального обмена, власти, культурной памяти и трансформации смыслов. Такой сравнительный ракурс позволяет конкретизировать место турецких исследований в международном изучении Шелкового пути, не абсолютизируя их особенности и учитывая пределы предложенной модели.

Түйін сөздер: Ұлы Жібек жолы; түрік тарихнамасы; мәдениет философиясы; өркениеттер диалогы; мәдени жады; түркі әлемі; герменевтика; мәдениетаралық коммуникация; Орталық Азия

Ключевые слова: Великий Шелковый путь; турецкая историография; философия культуры; диалог цивилизаций; культурная память; тюркский мир; герменевтика; межкультурная коммуникация; Центральная Азия

Дәйексөз үшін:

Досжанова, А., Телебаев, Г. (2026). Ұлы жібек жолының философиялық мәні: қазіргі түрік ғалымдарының көзқарастары Jete – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies, 156(3), 19-30 <https://doi.org/10.32523/3080-1281-2026-156-3-19-30>

Для цитирования:

Досжанова, А., Телебаев, Г. (2026). Философское значение великого шелкового пути: взгляды современных турецких ученых. Jete – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies, 156(3), 19-30 <https://doi.org/10.32523/3080-1281-2026-156-3-19-30>

Кіріспе

Еуразия кеңістігінде қалыптасқан көне сауда жолдары Еуропа мен Азияны экономикалық байланыстар арқылы ғана емес, мәдени және рухани тәжірибелердің алмасуы арқылы да біріктірді. Осы кеңістіктің ең белгілі тарихи бейнесі болған Ұлы Жібек жолы ғасырлар бойы әртүрлі қоғамдардың өзара қатынасын ұйымдастырған күрделі жүйе қызметін атқарды. Сондықтан оны тек тауар қозғалысының бағыты ретінде қарастыру құбылыстың мазмұнын толық ашпайды. Жол бойымен технологиялар, діни сенімдер, көркемдік үлгілер, саяси тәжірибелер, тілдік формалар мен дүниетанымдық түсініктер де тарады. Бұл ерекшелік Жібек жолын мәдениеттердің кездесуі мен бірін-бірі өзгертуі жүзеге асқан тарихи кеңістік ретінде философиялық тұрғыдан қарастыруға мүмкіндік береді.

Мәселенің бүгінгі өзектілігі Жібек жолының өткендегі рөлін қайта жаңғыртумен ғана шектелмейді. Қазіргі жаһандану жағдайында мәдени шекаралардың өзгеруі, өркениеттік сәйкестік, мәдени жады, тарихи мұраның саяси және символдық қолданысы сияқты мәселелер алдыңғы қатарға шықты. Осындай жағдайда Жібек жолына арналған зерттеулерде «байланыс», «аралық кеңістік», «мұра», «диалог», «түркі әлемі» тәрізді ұғымдардың қалай қолданылатынын талдау маңызды. Олар тарихи материалды сипаттап қана қоймай, белгілі бір дүниетанымдық модель қалыптастырады. Осы себепті Жібек жолы туралы қазіргі еңбектерді философиялық тұрғыдан оқу тарихнаманың ішкі логикасын, оның құндылықтық басымдықтарын және мәдениеттер арасындағы қатынасты қалай түсіндіретінін ашуға мүмкіндік береді.

Қазіргі түрік ғылыми әдебиетінде Жібек жолы тақырыбы айрықша белсенді зерттеледі. Түрік авторлары жолдың экономикалық маңызын, геосаяси қызметін, бағыттарының қалыптасуын, қалалық орталықтардың рөлін, діни және көркемдік ықпалдарды, түркі дүниесінің тарихи орнын және «Жібек жолы» атауының өзіне қатысты терминологиялық мәселелерді қарастырады. Алайда бұл зерттеулердің басым бөлігі жеке тарихи, экономикалық немесе мәдени тақырыптар шеңберінде қалып қояды. Оларды бір философиялық перспективада салыстыру, қай ұғымдардың зерттеулерді өзара байланыстыратынын көрсету және олардың мәдениет пен өркениет туралы қандай түсінік ұсынатынын анықтау қазақ тіліндегі философиялық әдебиетте жүйелі түрде жасала қойған жоқ.

Осы мақаланың мақсаты – қазіргі түрік зерттеушілерінің Ұлы Жібек жолы туралы еңбектеріндегі негізгі түсіндіру бағыттарын анықтап, олардың философиялық мазмұнын салыстырмалы түрде ашу. Осы мақсатқа жету үшін төрт міндет қойылды: біріншіден, Жібек жолын тарихи-географиялық және экономикалық жүйе ретінде қарастыратын еңбектердің ортақ логикасын белгілеу; екіншіден, мәдениет, дін, өнер және қалалық кеңістік мәселелерін талдайтын зерттеулердегі символдық өлшемді көрсету; үшіншіден, «жол», «диалог», «аралық кеңістік», «мұра» ұғымдарының өркениеттік мағынасын айқындау; төртіншіден, түрік зерттеулеріндегі осы бағыттарды біріктіретін философиялық типология ұсыну.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы Жібек жолы туралы түрік әдебиетін жеке тақырыптар жиынтығы ретінде емес, мәдениеттер арасындағы қатынасты түсіндіретін бірнеше өзара байланысты концептуалдық модель ретінде қарастырудан тұрады. Мақалада зерттеулер үш бағытқа топтастырылады: тарихи-географиялық және экономикалық, мәдени-символдық, өркениеттік-герменевтикалық. Бұл жіктеу авторлардың өзіндік синтезі болып табылады және «жол» ұғымын географиялық маршруттан кең мағынада, мәдениеттердің өзара танылуы мен мағына алмасуының дәнекерлік формасы ретінде түсіндіруге негіз береді. Мұндай тәсіл түрік тарихнамасының мазмұнын философиялық деңгейде жүйелеуге және оның қазіргі мәдениет философиясы үшін мәнін көрсетуге мүмкіндік береді.

Мақалада қолданылатын негізгі ұғымдар алдын ала мынадай мағынада анықталады. «Полицентрлік коммуникациялық кеңістік» бір орталықтан басқарылмайтын, бірнеше маршрут, қала және саяси-мәдени тораптың өзара байланысы арқылы жұмыс істейтін кеңістікті білдіреді. «Мәдени делдалдық» деп тауар, идея, сенім мен символдың бір ортадан екінші ортаға өзгеріссіз көшірілуін емес, жергілікті контексте қайта түсіндіріліп, бейімделуін қамтамасыз ететін аралық механизмдер түсініледі. «Мәдени жады» өткен тәжірибенің кейінгі ғылыми және қоғамдық интерпретацияларда қайта құрылуын білдіреді. Ал «өркениеттік-герменевтикалық бағыт» тарихи фактілерді өркениеттер арасындағы мағына алмасу, түсіну және қайта түсіндіру үдерістері арқылы талдайтын тәсіл ретінде қолданылады. Осы анықтамалар кейінгі салыстырудың ұғымдық шекарасын белгілейді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің деректік негізін Ұлы Жібек жолының тарихи бағыттары, экономикасы, геосаясаты, мәдениеті, діні, өнері, терминологиясы және түркі әлемімен байланысын тікелей қарастыратын Түркия зерттеушілерінің еңбектері құрайды. Корпусты қалыптастыру кезінде үш іріктеу өлшемі басшылыққа алынды: біріншіден, еңбектің Жібек жолы мәселесіне тікелей қатыстылығы; екіншіден, тарихи-географиялық, экономикалық, мәдени-символдық және өркениеттік қырлардың әртүрлілігін қамтуы; үшіншіден, қайталанатын түсіндіру үлгілерін салыстыруға мүмкіндік беретін концептуалдық мазмұны. Осы өлшемдер бойынша 2012–2024 жылдары түрік тілінде жарияланған 15 ғылыми еңбек негізгі талдау корпусына енгізілді. Тарихи және терминологиялық контексті нақтылау үшін Н. Бозкурттың энциклопедиялық мақаласы мен Л.Н. Гумилевтің еңбегі қосымша пайдаланылды (Bozkurt, 2000; Гумилев, 1967). Өкілділік шекарасын нақтылау үшін түрік корпусын сыртқы контексте тексеретін шағын салыстырмалы блок енгізілді: қазақстандық зерттеулерден К.М. Байпақовтың Жібек жолының Қазақстан аумағындағы маршруттары мен қалалық орталықтарына арналған монографиясы және Сарайшықтың өркениеттік рөлін қарастырған М.С. Джангужиев, Г.Ж. Балжанова және Г.С. Саркулованың мақаласы; еуропалық зерттеу контексінен С. Уитфилд редакциялаған көпмаршрутты және ландшафтық тәсілге негізделген жинақ; қытайлық зерттеу контексінен Жун Синьцзянның тарихи жазбалар, қолжазбалар, эпиграфика және археологиялық артефактілерді ұштастыратын еңбегі пайдаланылды (Байпақов, 2007; Dzhanguzhiev et al., 2024; Rong, 2023; Whitfield, 2019). Бұл төрт еңбек негізгі түрік корпусындағы үш бағытты қалыптастыру үшін емес, сол бағыттардың ұлттық ғылыми дәстүрге тән және әмбебап қырларын ажырататын салыстырмалы бақылау нүктелері ретінде алынды. Зерттеу толық библиографиялық немесе жүйелі шолу жасауды мақсат етпейді; ұсынылған корпус тақырыптың негізгі қырларын салыстырмалы философиялық талдауға мүмкіндік беретін мақсатты іріктеу болып табылады.

Диахрондық тәсіл Жібек жолына қатысты тарихи түсініктердің уақыт ішіндегі өзгерісін және әр кезеңнің мәдени-өркениеттік мағынасын ажыратуға қолданылды. Бұл тәсіл жолды бір мезетте пайда болған дайын құрылым емес, ұзақ тарихи қалыптасу нәтижесі ретінде көруге мүмкіндік береді. Қола дәуірінен бастап ерте мемлекеттер, Түркі қағандығы, ортағасырлық қалалар және кейінгі сауда желілеріне дейінгі материалдар осы ұзақ мерзімді сабақтастықты көрсету үшін қарастырылды.

Салыстырмалы-контекстік және мазмұндық талдау зерттеулерде басым болатын геосаяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени өлшемдердің арақатынасын анықтауға бағытталды. Мұнда бір факторды әмбебап себеп ретінде бөліп көрсету көзделмейді. Керісінше, Жібек жолының қызметі сауда мүдделері, билік қатынастары, қалалардың дамуы, діни таралым, көркемдік алмасу және мәдени делдалдық сияқты өзара байланысты жағдайлар арқылы түсіндіріледі. Бұл тәсіл зерттеулердің бірөлшемді экономикалық түсіндіруден неғұрлым көпқабатты өркениеттік интерпретацияға қалай өтетінін салыстыруға мүмкіндік береді.

Мәтіндік және герменевтикалық талдау авторлардың еңбектеріндегі негізгі ұғымдарды, бағалау тәсілдерін және мағыналық екпіндерді ашу үшін пайдаланылды. Зерттеушілердің тарихи фактілерді қандай ұғымдар арқылы байланыстыратынына, жолдың қандай қызметін басты деп санайтынына және түркі кеңістігінің рөлін қалай түсіндіретініне назар аударылды. Философиялық интерпретация бастапқы авторлардың өзіне телінбейді: тарихи немесе экономикалық зерттеулердегі деректер мен тұжырымдар мақала авторлары тарапынан ортақ ұғымдық деңгейде қайта салыстырылып, олардың мәдениет, кеңістік, байланыс және тарихи жады туралы салдары айқындалады.

Талдаудың соңғы кезеңінде мазмұндық топтастыру қолданылды. Түрік зерттеулеріндегі негізгі екпіндер үш концептуалдық бағытқа біріктірілді. Бірінші бағытта жолдың маршруттық, сауда-экономикалық және геосаяси құрылымы басым; екінші бағытта дін, өнер, қалалық мәдениет және материалдық нысандардың символдық мағынасы алдыңғы орынға шығады; үшінші бағытта жол өркениеттер арасындағы байланыс, тарихи жады және интерпретация кеңістігі ретінде қарастырылады. Осы топтастыру зерттеулер арасындағы айырмашылықтарды жоймайды, керісінше олардың ортақ философиялық өзегін айқындауға қызмет етеді.

Нәтижелер және талқылау

Түрік зерттеулерін салыстыру Жібек жолы туралы қазіргі дискурстың бір ғана пәндік өріске сыймайтынын көрсетеді. Экономикалық тарихқа арналған еңбектердің өзінде мәдени және саяси салдарлар қозғалады, ал мәдениет пен өнерді талдайтын жұмыстар материалдық айырбас пен географиялық маршруттардан ажырамайды. Сондықтан Жібек жолының философиялық мәні зерттеулерде арнайы «философия» термині қолданылған жағдайда ғана емес, тарихи материалдың қандай байланыс үлгісі арқылы түсіндірілетінінен байқалады. Бұл тұрғыдан жол кеңістік, қозғалыс, делдалдық, жады және мағына ұғымдарын бір арнаға тоғыстыратын күрделі мәдени форма ретінде көрінеді.

Жібек жолының тарихи негізін түсіндіруде оның ерте кезеңдердегі байланыстар жүйесі ретінде қалыптасуына назар аударылады. Қытай деректерінде б.з.б. 140 жылы Хань императорының Чжан Цяньды Орталық Азияға жіберуі Шығыс пен Батыс арасындағы саяси және танымдық қатынастардың кеңеюіне ықпал еткен оқиға ретінде сипатталады (Bozkurt, 2000). Бұл оқиғаның мәні тек жаңа маршруттардың ашылуында емес. Ол бөтен кеңістік туралы білім жинау, дипломатиялық бағдар қалыптастыру және өзге қоғамдарды саяси тұрғыдан тану үдерісінің бөлігі болды. Осы мағынада жол қозғалыстың инфрақұрылымы ғана емес, тарихи таным көкжиегін кеңейтетін арна ретінде көрінеді. Осы тарихи желінің қалыптасуында көшпелі саяси құрылымдардың қорғаушы және делдалдық рөліне назар аударған К. Атик те Жібек жолын тек саудагерлер мен қалалар арқылы түсіндіру жеткіліксіз екенін көрсетеді (Atik, 2022).

VI ғасырдағы Түркі қағанатының күшеюі Жібек жолының саяси және мәдени маңызын жаңа деңгейге көтерді. Түркі билігінің Еуразия кеңістігіндегі орны керуен бағыттарын бақылаумен ғана шектелмей, әртүрлі саяси орталықтар арасындағы делдалдық қызметпен ұштасқан (Гумилев, 1967). Мұндай тарихи жағдай жолдың билік пен айырбастың тоғысқан кеңістігі болғанын көрсетеді. Бір жағынан, маршруттарды бақылау экономикалық ресурс берді; екінші жағынан, сол маршруттар арқылы елшілік, діни идеялар, қолөнер тәсілдері және көркемдік формалар қозғалды. Осы екі өлшемнің бірлігі Жібек жолын материалдық және символдық коммуникация қатар жүретін өркениеттік құрылым ретінде түсінуге негіз болады.

Бірінші концептуалдық бағыт – тарихи-географиялық және экономикалық түсіндіру. Хақан Бірдал Жібек жолын Түркия мен түркі әлемінің экономикалық тарихымен байланыстыра отырып, сауда желілерінің ұзақ мерзімді маңызын көрсетеді (Birdal, 2024). Бұл еңбектің философиялық салдары жолдың өзара тәуелділік өндіретін құрылым ретінде көрінуінде. Сауда қозғалысы жеке аймақтарды оқшау күйде қалдырмай, олардың шешімдерін, қауіпсіздігін және сыртқы байланыстарын өзара тәуелді етті. Сондықтан экономикалық желі кеңістікке тек тауар тасымалдайтын бағыт емес, қатынастар жүйесін қалыптастыратын тәртіп береді.

Мехмет Тезжан Иран бағыты мен Жібек жолы саудасына ықпал еткен саяси кедергілерді талдайды (Tezcan, 2014). Бұл материал жолдың бейтарап кеңістік болмағанын айқын көрсетеді: оның қызметі мемлекеттер арасындағы бәсеке, бақылау және одақтар арқылы өзгеріп отырды. Философиялық деңгейде мұнда кеңістік пен биліктің өзара байланысы көрінеді. Жол дайын табиғи мүмкіндік емес, саяси күштер арқылы ашылатын, жабылатын немесе қайта бағыттталатын тарихи құрылым. Осыдан Жібек жолының мағынасы қозғалыс еркіндігі мен оны шектейтін билік механизмдерінің арақатынасынан туындайды.

Таһир Ердоған Шахин Жібек жолының тарихи өткені, мәдениеті және түркі әлемі үшін маңызын тұтас қарастырып, «Жібек жолы» атауының шартты сипатына назар аударады (Şahin, 2020). Бұл мәселе ерекше маңызды, өйткені бір атау көптеген маршруттар мен кезеңдерді біртұтас объект ретінде елестетуге мүмкіндік береді. Демек, «жол» ұғымы тарихи шындықтың тура көшірмесі емес, күрделі кеңістікті түсіндірудің ғылыми моделі. Мұндай ұғымдық шарттылық зерттеушіден атаудың артындағы әртүрлі желілерді, уақыттарды және мәдени орталықтарды ажыратуды талап етеді. Философиялық тұрғыдан бұл тарихи объектінің өзі мен оны түсіндіретін тілдің арасындағы айырмашылықты көрсетеді.

Ибраһим Онай тарихи маршруттардың қалыптасуы мен дамуын талдап, Гәнсу, Дүнхуан, Лулан секілді орталықтардың жол жүйесіндегі орнын көрсетеді (Onay, 2021). Бұл қалалар тек аялдама немесе сауда пункті болған жоқ. Олар әртүрлі тілдер, діни қауымдар, тауарлар мен саяси мүдделер түйіскен қалалық ортаға айналды. Осы материал кеңістікті статикалық географиялық фон ретінде емес, әлеуметтік және мәдени әрекеттер арқылы қалыптасатын орта ретінде пайымдауға мүмкіндік береді. Қала арқылы жол нақты тәжірибеге енеді: кездесулер, келіссөздер, айырбас және бейімделу сол жерде жүзеге асады.

Есра Йылмаз Жібек жолының тарихи алғышарттарын қола дәуіріне дейін апара отырып, оның пайда болуын бір ғана кезеңмен шектеудің жеткіліксіз екенін көрсетеді (Yilmaz, 2017). Бұл көзқарас Жібек жолын ұзақ мерзімді тарихи сабақтастықтың нәтижесі ретінде көруге мүмкіндік береді. Әртүрлі кезеңдердегі байланыстар кейінгі ірі желілер үшін тәжірибе мен инфрақұрылым жинақтады. Философиялық мағынада мұнда тарихи жадының қабаттылығы байқалады: жаңа байланыс формалары бұрынғы тәжірибелерді толық жоймайды, оларды қайта пайдаланып, жаңа жағдайға бейімдейді.

Гүрай Қырпық крест жорықтары мен Жібек жолы арасындағы байланыстарды қарастыра отырып, сауда мен саяси қақтығыстардың қатар жүргенін көрсетеді (Kıprık, 2012). Бұл зерттеу жолды тек бейбіт алмасудың романтикалық бейнесіне айналдырудан сақтандырады. Өркениеттердің байланысы әрдайым үйлесіммен ғана жүрмеген; бәсеке, күш қолдану, бақылау және қауіп те сол кеңістіктің бөлігі болды. Сондықтан өркениеттер диалогы ұғымын қолданғанда оның ішінде келіспеушілік пен асимметрия болатынын ескеру қажет. Диалог мәдени байланыстардың бар екенін білдіреді, бірақ олардың тең немесе қақтығыссыз болғанын білдірмейді.

Гөзде Шағлар сауда мен тасымал мәселелерін қарастырып, тауар айналымының кеңістіктік логикасын ашады (Şağlar, 2021). Тауарлардың қозғалысы арқылы адамдардың талғамы, тұрмыстық тәжірибесі және басқа аймақтар туралы түсінігі де өзгеріп отырған. Осы себепті затты тек экономикалық объект ретінде қарастыру жеткіліксіз. Жібек, дәмдеуіш, қолөнер бұйымы немесе сәндік зат тұтыну құралы болумен бірге өзге мәдениет туралы белгі де алып жүреді. Мұнда материалдық айырбас мәдени мағыналардың таралуымен бірігеді.

Мұхаммед Әли Будақ пен А. Ток Жібек жолының қысқаша тарихын кең аймақтық байланыстар контекстінде көрсетеді (Budak & Tok, 2016). Олардың материалы жолдың әр кезеңде түрлі саяси орталықтарды байланыстырып, аймақаралық өзара тәуелділікті сақтағанын көрсетеді. Бұл жерде философиялық мән «орталық» пен «шет» ұғымдарының салыстырмалылығынан көрінеді: бір мемлекет үшін шеткері болып көрінетін аймақ басқа маршрут үшін шешуші түйінге айналуы мүмкін. Полицентрлік құрылым Жібек жолын бір ғана астанаға немесе өркениетке тәуелді жүйе ретінде түсіндіруден бас тартуды талап етеді.

Екінші бағыт – мәдени-символдық түсіндіру. Филиз Құтлуай Тұтар мен Рамазан Айдын дін, тіл, мәдениет және өнер факторларын экономикалық қатынастармен бірге қарастырады (Kutluay Tutar & Aydın, 2019). Олардың еңбегі Жібек жолындағы айырбастың көпқабатты екенін көрсетеді: экономикалық мүдде мәдени байланыстың жағдайын жасаса, мәдени және діни факторлар өз кезегінде сауда байланыстарының орнығуына ықпал етеді. Осы өзара тәуелділік материалдық және рухани үдерістерді бір-бірінен бөлуге болмайтынын аңғартады. Философиялық тұрғыдан мәдениет мұнда саудадан кейін пайда болатын қосымша құбылыс емес, тарихи байланыстың өзін ұйымдастыратын күштердің бірі.

Мехмет Мұрат Өзқойунжу мен Фатма Емел Ертүрік Қытай мен Батыс өнерінің өзара ықпалын Сиях Калем суреттері арқылы талдайды (Özkoyuncu & Ertürk, 2023). Бұл материал мәдени алмасудың көркемдік формада қалай байқалатынын көрсетуімен маңызды. Көркем бейне басқа мәдениеттен алынған элементті сол күйінде көшірмейді: ол жергілікті көркемдік тілге бейімделіп, жаңа композициялық және символдық мағынаға ие болады. Демек, мәдени ықпал біржақты «беру-қабылдау» схемасына сыймайды. Ол қайта түсіндіру мен жаңа форма жасау үдерісін қамтиды.

Анар Азизсой Сиях Калем шығармаларындағы шамандық және исламдық элементтерді қарастырады (Azizsoy, 2015). Бұл зерттеу бір көркемдік кеңістікте әртүрлі діни-мәдени қабаттардың қатар өмір сүре алатынын көрсетеді. Мұнда мәдени синтез бір дәстүрдің екіншісін толық ығыстыруы емес, белгілер мен сюжеттердің жаңа контексте қайта орналасуы арқылы жүреді. Осындай материал Жібек жолының мәдени тарихын таза «ықпал ету» тілімен ғана емес, араласу, бейімделу және қайта мағыналандыру ұғымдары арқылы түсіндіру қажеттігін көрсетеді.

Ділбер Усул Түркия Селжұқтары дәуіріндегі Кайсеридің Жібек жолындағы орнын зерттейді (Usul, 2023). Қаланың сауда инфрақұрылымы, қолөнері және аймақтық байланыстары материалдық өндіріс пен мәдени өмірдің ажырамайтынын көрсетеді. Жібек жолындағы қала тек тауар өтетін орын емес, саудагерлер, қолөнершілер, діни қауымдар мен әкімшілік құрылымдар тұрақты өзара әрекеттесетін әлеуметтік орта. Осы тұрғыдан қалалық кеңістік мәдени мағыналардың сақталуы мен жаңаруына мүмкіндік беретін нақты тарихи орта ретінде көрінеді.

Үшінші бағыт – өркениеттік-герменевтикалық түсіндіру. Күбра Нұр Ендер мен Шенгүл Демірел Қытай, Түркістан және Үндістанды мәдениеттер тоғысқан кеңістік ретінде қарастырады (Ender & Demirel, 2024). Бұл көзқарас Жібек жолын мәдениеттердің жай жанасуы емес, өзара түсіну мен бейімделу үдерісі ретінде оқуға мүмкіндік береді. Бір идея басқа ортаға ауысқанда бұрынғы мағынасын дәлме-дәл сақтамайды; ол жаңа тілге, діни тәжірибеге немесе әлеуметтік жағдайға бейімделеді. Сондықтан мәдени қозғалыс мағынаның көшуі ғана емес, оның қайта құрылуы болып табылады.

Ерқан Ышықташ пен Әлев Дұран Жібек жолының маңызы туралы ғылыми еңбектерді шолып, тақырыптың зерттелу ауқымын көрсетеді (Işıktas & Duran, 2017). Бұл материал тарихнамалық рефлексия үшін маңызды: Жібек жолы өткендегі құбылыс қана емес, әр кезеңде қайта түсіндірілетін ғылыми объект. Зерттеу сұрақтарының өзгеруі объектінің өзіне жаңа мағыналар береді. Бұрын сауда мен маршрутқа басымдық берілсе, кейінгі еңбектер мәдени мұра, сәйкестік, өнер, дін және өркениеттік байланыс мәселелерін көбірек қамтиды. Осы өзгеріс ғылыми білімнің де тарихи контекстке тәуелді екенін көрсетеді.

Түрік тарихнамасының ішкі динамикасы және халықаралық салыстырмалы контекст

Бұл бөлімнің міндеті алдыңғы «Нәтижелер және талқылау» бөліміндегі жекелеген авторлардың мазмұнын қайта сипаттау емес, олардың арасындағы әдіснамалық айырмашылықтарды, уақыттық динамиканы және халықаралық зерттеу контексіндегі орнын жинақтап көрсету. Осы себепті салыстыру үш деңгейде жүргізіледі: түрік әдебиетінің ішкі хронологиялық өзгерісі, үш концептуалдық бағыттың арасындағы пікірталас желілері және Қазақстан, Еуропа мен Қытайдағы зерттеу тәсілдерімен контекстік салыстыру.

Жекелеген еңбектерді салыстырғанда үш бағыттың бір-бірінен толық оқшау емес екені анық көрінеді. Экономикалық зерттеулер мәдени салдарға шығады, мәдениет туралы жұмыстар сауда инфрақұрылымына сүйенеді, ал өркениеттік түсіндіру тарихи-географиялық деректерсіз жасалмайды. Сондықтан ұсынылған типология пәндік шекара емес, түсіндіруде қай қырдың басым екенін көрсетуге арналған. Оның артықшылығы – бір қарағанда әртүрлі тақырыптарға арналған зерттеулердің ортақ сұрағын көруге мүмкіндік беруінде: Еуразиядағы алыс қоғамдар қалай байланыс орнатты және сол байланыс олардың өздерін түсіну тәсіліне қалай әсер етті?

Осы салыстырудан «жол» ұғымының төрт философиялық қызметін ажыратуға болады. Біріншісі – кеңістіктік қызмет: жол әртүрлі аймақтарды нақты маршруттар арқылы байланыстырады. Екіншісі – медиативтік қызмет: ол адамдар, мемлекеттер және мәдениеттер арасындағы делдалдықты ұйымдастырады. Үшіншісі – тарихи қызмет: жол әр кезеңнің тәжірибесін жинақтап, кейінгі байланыстар үшін инфрақұрылым мен жады қалыптастырады. Төртіншісі – интерпретациялық қызмет: «Жібек жолы» атауы көптеген маршруттарды бір ұғымға біріктіріп, тарихты белгілі бір тұтастық ретінде көруге мүмкіндік береді. Осы төрт қызмет бірге қарастырылғанда, жол географиялық объектіден кең философиялық категорияға айналады.

Түрік корпусынан қатаң «ұрпақтық мектептерді» бөліп көрсетуге дерек жеткіліксіз, сондықтан тек шартты хронологиялық үрдіс туралы айту орынды. 2012–2017 жылдардағы еңбектерде маршрут, сауда, саяси бақылау, қақтығыс және тарихи сабақтастық мәселелері жиірек басым болады (Budak & Tok, 2016; Işıktas & Duran, 2017; Kırpık, 2012; Tezcan, 2014; Yılmaz, 2017). 2019 жылдан кейінгі жұмыстарда осы мәселелер сақталғанымен, қалалық мәдениет, өнер, дін, тарихи мұра, терминнің шарттылығы және мәдени делдалдық секілді тақырыптар айқынырақ көрінеді (Birdal, 2024; Ender & Demirel, 2024; Kutluay Tutar & Aydın, 2019; Onay, 2021; Özkoynucu & Ertürk, 2023; Şahin, 2020; Usul, 2023). Бұл айырмашылықты толық ұрпақ алмасуы емес, зерттеу сұрағының кеңеюі және пәнаралық тілдің күшеюі ретінде түсіндірген дұрыс.

Ішкі әдіснамалық пікірталас үш өзек арқылы көрінеді. Бірінші өзек – сызықтық маршрут пен желілік-полицентрлік модельдің арақатынасы: бірқатар еңбектер нақты бағыттар мен бақылау нүктелеріне сүйенсе, басқалары көптеген тармақтар мен орталықтардың өзара тәуелділігін алға шығарады. Екінші өзек – матери-

алдық және символдық алмасудың арақатынасы: сауда, тасымал және саяси қауіпсіздік мәдени кодтар, өнер, дін және қалалық тәжірибеден бөлінбейді. Үшінші өзек – «диалог» пен «қайшылық» арасындағы қатынас: Жібек жолы бейбіт ықпалдастықтың ғана емес, бәсеке, асимметрия, салықтық бақылау, діни және саяси қақтығыстар жағдайында да жалғасқан байланыстардың кеңістігі. Осы пікірталастар үш бағыттың бірін-бірі жоққа шығармайтынын, керісінше әрқайсысы бір тарихи процестің басқа қабатын түсіндіретінін көрсетеді.

Қазақстандық еңбектермен салыстыру түрік тарихнамасының ерекшелігін нақтылауға мүмкіндік береді. К.М. Байпақов Жібек жолын Қазақстан аумағындағы нақты маршруттар, қалалар, археологиялық және тарихи материал арқылы локализациялайды (Байпақов, 2007). Сарайшық туралы қазақстандық зерттеу де қаланың саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени маңызын Жібек жолының нақты тораптық қызметімен байланыстырады (Dzhanguzhiev et al., 2024). Түрік әдебиетінде мұндай эмпирикалық негіз бар болғанымен, «түркі әлемі», мәдени делдалдық, тарихи мұра және өркениеттік байланыс ұғымдарын концептуалдық деңгейге көтеру жиірек кездеседі. Демек, екі дәстүрді қарама-қарсы қоюдан гөрі, Қазақстандағы кеңістіктік-археологиялық нақтылық пен түрік зерттеулеріндегі мәдени-өркениеттік синтезді өзара толықтыратын тәсілдер ретінде қарастырған жөн.

Еуропалық және қытайлық зерттеу контекстері де маңызды айырмашылықтарды көрсетеді. С. Уитфилд редакциялаған еңбекте «Silk Roads» көпше түрде қолданылып, жолдар бір ғана сызық емес, жер бедері, қалалар, адамдар, заттар мен идеяларды тоғыстыратын әркелкі желілер ретінде ұсынылады (Whitfield, 2019). Бұл тәсіл мақалада ұсынылған полицентрлік модельмен үндеседі. Ал Жун Синьцзян тарихи жазбаларды Дуньхуан, Турфан, Куча және Хотаннан табылған қолжазба, жазба ескерткіш және артефактілермен ұштастыра отырып, нақты дерек пен локалды контекстке сүйенген деректік-контекстік тәсілді күшейтеді (Rong, 2023). Осы салыстыру түрік әдебиетіндегі кең мәдени-өркениеттік синтезді нақты деректік және кеңістіктік тексерумен ұштастыру қажеттігін көрсетеді.

Сыртқы салыстырмалы материал зерттеулердің талдау бірлігі мен дәлелдеу логикасы әртүрлі екенін айқын көрсетеді. Қазақстандық еңбектерде кеңістікті нақты тарихи топография, қалалық торап және археологиялық материал арқылы бекіту басым: К.М. Байпақов маршруттар мен қалаларды Қазақстан аумағындағы материалдық іздермен байланыстырады, ал Сарайшық жөніндегі зерттеу бір қаланың саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени функцияларын тораптық деңгейде ашады (Байпақов, 2007; Dzhanguzhiev et al., 2024). Уитфилд редакциялаған жинақта талдау масштабы керісінше кеңейіп, маршруттар ландшафттар, табиғи орталар және әртүрлі қозғалыс режимдері арқылы көпорталықты желі ретінде сипатталады (Whitfield, 2019). Жун Синьцзянның еңбегі тарихи мәтіндерді Дуньхуан, Турфан, Куча және Хотаннан табылған қолжазбалар, эпиграфикалық материалдар мен артефактілермен салыстыру арқылы жергілікті деректің түсіндіру мүмкіндігін күшейтеді (Rong, 2023). Осы айырмашылықтар түрік корпусындағы мәдени-өркениеттік синтезді нақты эмпирикалық масштабтармен тексерудің маңызын көрсетеді.

Дереккөз типінің айырмашылығы философиялық қорытындының деңгейіне тікелей әсер етеді. Археологиялық және қалалық материал нақты кеңістіктегі байланыс механизмін көрсеткенімен, одан бүкіл Жібек жолына қатысты әмбебап тұжырым жасау шектеулі болуы мүмкін. Керісінше, желілік немесе өркениеттік синтез көптеген аймақты бір концептуалдық модельде біріктіруге мүмкіндік береді, бірақ нақты маршруттар, саяси режимдер мен жергілікті мәдени айырмашылықтарды көмескілендіру қаупін туғызады. Сондықтан бұл мақалада ұсынылған философиялық типология эмпирикалық зерттеулерді алмастыратын теория ретінде емес, әртүрлі деректерді салыстыруға арналған аралық аналитикалық тіл ретінде түсіндіріледі. Оның міндеті белгілі бір еңбекті алдын ала дайын категорияға күштеп енгізу емес, сол еңбектің кеңістік, делдалдық, тарихи сабақтастық және интерпретация мәселелерінің қайсысына басымдық беретінін көрсету. Мұндай ұстаным салыстырмалы талдауда ұлттық ғылыми дәстүрлерді біртекті етіп көрсету қаупін де азайтады.

Төрт философиялық қызметті сыртқы материалға сынап қарау олардың салыстырмалы әлеуетін нақтылайды. Кеңістіктік қызмет Қазақстандағы маршруттар мен қалалық орталықтардың локализациясында, сондай-ақ Уитфилд көрсететін ландшафтық көпмаршруттылықта айқын көрінеді (Байпақов, 2007; Whitfield, 2019). Медиативтік қызмет Сарайшық тәрізді тораптардың саяси және сауда байланыстарындағы орнынан және түрік еңбектеріндегі қалалық, діни, көркемдік делдалдық сипаттамалардан байқалады (Dzhanguzhiev et al., 2024). Тарихи қызмет әр кезеңдегі тәжірибенің кейінгі байланыс формаларына қабаттасуымен байланысты болса, интерпретациялық қызмет «Silk Road/Silk Roads» атауларының әр зерттеу дәстүрінде түрлі

масштабты біріктіру құралы ретінде қолданылуынан көрінеді (Rong, 2023; Whitfield, 2019). Демек, ұсынылған модельдің құндылығы оның әмбебап дайын схема болуында емес, әр контекстегі айырмашылықтарды сақтай отырып, салыстыруға ортақ сұрақтар қоюға мүмкіндік беруінде.

Салыстырудың жиынтық нәтижесі мынадай: түрік тарихнамасының өзіндік профилі Жібек жолын бір жағынан көпмаршрутты тарихи желі, екінші жағынан мәдени делдалдық, мұра және қайта интерпретация кеңістігі ретінде қатар түсіндіруінде. Жоғарыда ажыратылған төрт қызмет осы әртүрлі зерттеулерді салыстыруға арналған аналитикалық матрица ретінде қолданылады. Алайда бұл матрица эмпирикалық айырмашылықтарды жоймауы тиіс: маршрут, қала, саяси режим, діни орта және дерек түрі өзгерген сайын коммуникацияның нақты механизмі де өзгереді. Сондықтан философиялық синтездің мәні барлық еңбекті бір теорияға бағындыруда емес, олардың қай жерде тоғысатынын және қай жерде ажырайтынын анық көрсетуде.

Зерттеудің шектеулері және перспективалары

Зерттеудің шектеулері де ескерілуі тиіс. Біріншіден, негізгі корпус 2012–2024 жылдардағы таңдалған 15 түрік тіліндегі еңбекпен шектеледі, сондықтан ұсынылған үш бағыт бүкіл түрік тарихнамасының түпкілікті картасы емес, осы мақсатты корпусқа сүйенген аналитикалық модель болып табылады. Екіншіден, Қазақстан, Еуропа және Қытайдан алынған төрт еңбек толық халықаралық жүйелі шолу қызметін атқармайды; олар түрік корпусындағы тұжырымдарды контекстік салыстыруға арналған бақылау нүктелері ғана. Үшіншіден, 2012–2017 және 2019–2024 жылдар арасындағы айырмашылықтар қатаң «ғылыми ұрпақтар» жіктемесі ретінде емес, тақырыптық және әдіснамалық екпіндердің шартты хронологиялық өзгерісі ретінде түсіндіріледі. Төртіншіден, қарастырылған еңбектердің пәндік табиғаты әртүрлі: олардың арасында экономикалық, тарихи, мәдениеттанулық және өнертанулық зерттеулер бар. Сондықтан мақаладағы философиялық тұжырымдар бастапқы авторларды «философ» ретінде жіктеуге емес, олардың нәтижелерін ортақ ұғымдық деңгейде салыстыруға бағытталған.

Алдағы зерттеулерді төрт нақты бағытта жалғастыруға болады. Біріншіден, Түркия, Қазақстан, Қытай және Еуропа бойынша теңгерімді салыстырмалы корпус құрып, әр аймақтан шамамен 30–40 жарияланымды бірдей кодтау өлшемдерімен контент-талдау және библиометриялық әдістер арқылы салыстыру қажет. Екіншіден, Тараз–Отырар–Сарайшық, Дунхуан–Турфан және Кайсери секілді қалалық тораптарды бірдей көрсеткіштер бойынша салыстыратын кейстік зерттеулер полицентрлік модельдің нақты тарихи механизмдерін тексеруге мүмкіндік береді. Үшіншіден, GIS-карталау мен цифрлық мәтіндік талдауды біріктіру маршруттардың өзгерісі, делдал орталықтар және ұғымдардың ғылыми әдебиеттегі таралуын қатар бақылауға жағдай жасайды. Төртіншіден, ұсынылған полицентрлік коммуникациялық модельді Еуразия далалық дәліздері, Үнді мұхитының сауда желілері және Жерорта теңізі байланыстары сияқты басқа тарихи-мәдени феномендерге қолданып, оның салыстырмалы түсіндіру әлеуеті мен шекарасын тексеру қажет.

Қорытынды

Жүргізілген талдау қазіргі түрік ғылыми әдебиетінде Ұлы Жібек жолының тарихи-географиялық немесе сауда жүйесі ретінде ғана түсіндірілмейтінін көрсетті. Зерттеулердің мазмұнында оның экономикалық, геосаяси, мәдени, діни және көркемдік өлшемдері өзара байланыста қарастырылады. Осы материалдарды философиялық тұрғыдан салыстыру Жібек жолын полицентрлік коммуникациялық кеңістік ретінде пайымдауға негіз береді. Мұндай кеңістікте тауарлар мен адамдар ғана емес, білім, сенім, көркемдік белгілер және саяси тәжірибелер де қозғалды.

Мақалада түрік зерттеулерінің үш негізгі бағыты айқындалды. Тарихи-географиялық және экономикалық бағыт жолдың маршруттары, саудасы, саяси бақылауы мен аймақаралық тәуелділігін көрсетеді. Мәдени-символдық бағыт дін, өнер, қалалық орта және материалдық заттардың мәдени мағынасын ашады. Өркениеттік-герменевтикалық бағыт мәдениеттердің өзара түсінуі, тарихи жады және ғылыми интерпретация мәселелерін алдыңғы қатарға шығарады. Бұл бағыттар бір-бірін жоққа шығармайды; керісінше, Жібек жолының күрделі табиғатын әр қырынан толықтырады.

Зерттеудің негізгі философиялық қорытындысы «жол» ұғымының төрт қызметімен байланысты: ол кеңістіктерді байланыстырады, мәдени және саяси делдалдық жасайды, тарихи тәжірибені жинақтайды

және көптеген маршруттарды бір түсіндіру моделіне біріктіреді. Сондықтан «Жібек жолы» атауын абсолютті әрі өзгермейтін тарихи объект ретінде емес, әртүрлі байланыстарды тұтастықта көруге мүмкіндік беретін концептуалдық модель ретінде қарастырған дұрыс. Бұл тұжырым терминнің шарттылығын мойындай отырып, оның ғылыми маңызын сақтайды.

Түрік зерттеулеріндегі маңызды ерекшелік – түркі кеңістігінің делдалдық рөлінің айқын көрінуі. Алайда бұл рөлді тек өркениеттік миссия туралы нормативтік пікірмен шектеуге болмайды. Оның мәні нақты тарихи жағдайлардан: географиялық орналасудан, саяси құрылымдардан, қалалық орталықтардан және мәдени араласудан туындайды. Осындай тәсіл түркі әлемінің Жібек жолы тарихындағы орнын әрі тарихи, әрі философиялық тұрғыдан негізді қарастыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, Ұлы Жібек жолын өркениеттердің өзара әрекеттесуінің динамикалық полицентрлік моделі ретінде түсіндіруге болады. Оның философиялық маңызы мәдениеттерді біркелкі етуінде емес, айырмашылықтар сақталған жағдайда байланыс, делдалдық және қайта түсіндіру механизмдерінің қалай жұмыс істейтінін көрсетуінде. Ұсынылған модельді басқа тарихи-мәдени желілерге көшіру үшін төрт өлшемді қатар тексеру қажет: кеңістіктің полицентрлігі, делдалдықты қамтамасыз ететін институттар мен тораптар, ұзақ мерзімде жинақталған тарихи жады және кейінгі дәуірлердегі интерпретациялық қайта құру. Осы өлшемдер Еуразия далалық дәліздері, Үнді мұхитының сауда желілері немесе Жерорта теңізі байланыстары сияқты феномендерді салыстыруға қолданылуы мүмкін. Зерттеудің келесі кезеңі теңгерімді халықаралық корпус, қалалық кейстер және цифрлық-кеңістіктік әдістер арқылы осы модельдің түсіндіру мүмкіндігі мен шектеулерін эмпирикалық тексеруге бағытталуы тиіс.

Әдебиеттер

- Atik, K. (2022). The formation of the Silk Road before the Mongol Empire. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1727–1734. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1117051>
- Azizsoy, A. (2015). Siyah Kalem yapıtlarındaki Şamanist ve İslami öğeler üzerine notlar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 87–100. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.509210>
- Байпаков, К. М. (2007). Великий Шелковый путь на территории Казахстана. Адамар.
- Birdal, H. (2024). Tarihi İpek Yolunun Türkiye ve Türk Dünyası bakımından ekonomik değerlendirilmesi. In *International Scientific and Practical Conference “Innovative Approaches in Study of the Language, Literature, Translation, Tourism and Cultural Heritage on the Silk Road”* (pp. 1219–1223).
- Bozkurt, N. (2000). İpek Yolu. In *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 22, pp. 369–373). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ipek-yolu>
- Budak, M. A., & Tok, A. (2016). İpek Yolu'nun kısa tarihi ve önemi. In *III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Vol. 2, pp. 269–272).
- Çağlar, G. (2021). İpek yolunda ticaret ve taşımacılık. *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(38), 568–577. <https://doi.org/10.31589/IJSHAS.565>
- Dzhanguzhiev, M. S., Balzhanova, G. Zh., & Sarkulova, G. S. (2024). Sarayshyk - monument to steppe civilization. *Journal of History*, 112(1), 186–193. <https://doi.org/10.26577/JH.2024.v112.i1.015>
- Ender, K. N., & Demirel, Ş. (2024). *Kültürlerin kavşağında İpek Yolu: Çin, Türkistan ve Hindistan*. Yaz Yayınları.
- Гумилев, Л. Н. (1967). *Древние тюрки*. Наука.
- İşıktaş, E., & Duran, A. (2017). Geçmişten günümüze İpek Yolu'nun önemi ve buna ilişkin yapılmış bilimsel çalışmalar. *Social Sciences Studies Journal*, 3(5), 584–596. <https://doi.org/10.26449/sssj.69>
- Kırpık, G. (2012). Haçlılar ve İpek Yolu. *Bilig*, 61, 173–200.
- Kutluay Tutar, F., & Aydın, R. (2019). İpek Yolu ekonomisinde din, dil, kültür-sanat faktörü. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(13), 51–62. <https://doi.org/10.31589/IJSHAS.77>
- Onay, İ. (2021). Tarihi İpek Yolu güzergâhlarının oluşumu ve gelişmesi. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 17, 147–165. <https://doi.org/10.29228/cahij.52759>
- Özkoyuncu, M. M., & Ertürk, F. E. (2023). İpek Yolu üzerinde Çin ve Batı sanatları ile etkileşimi açısından Siyah Kalem'in resimleri. *The Journal of Academic Social Science*, 11(136), 192–209. <https://doi.org/10.29228/ASOS.66662>
- Rong, X. (2023). *The Silk Road and Cultural Exchanges between East and West*. Brill.
- Şahin, T. E. (2020). İpek Yolu: Tarihsel geçmişi, kültürü ve Türk Dünyası için önemi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*,

- 39(67), 71–97. <https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.644530>
- Tezcan, M. (2014). İpek Yolu'nun İran güzergâhı ve İpek Yolu ticaretine İran engellemesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(1), 96–123. <https://doi.org/10.7884/teke.272>
- Uşul, D. (2023). Türkiye Selçuklu dönemi İpek Yolu'nda Kayseri. *Erciyes Akademi*, 37(4), 1782–1799. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1379715>
- Whitfield, S. (Ed.). (2019). *Silk Roads: Peoples, Cultures, Landscapes*. Thames & Hudson.
- Yılmaz, E. (2017). İpek Yolu hakkında kısa bir değerlendirme. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 672–683.

References

- Atık, K. (2022). The formation of the Silk Road before the Mongol Empire. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1727–1734. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1117051>
- Azizsoy, A. (2015). Siyah Kalem yapıtlarındaki Şamanist ve İslami öğeler üzerine notlar: [Notes on shamanistic and Islamic elements in Siyah Kalem's works]. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 87–100. [in Turkish]. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.509210>
- Baipakov, K. M. (2007). Velikii Shelkovyi put' na territorii Kazakhstana [The Great Silk Road in the territory of Kazakhstan]. Adamar. [in Russian].
- Birdal, H. (2024). Tarihi İpek Yolunun Türkiye ve Türk Dünyası bakımından ekonomik değerlendirilmesi. [An economic assessment of the historical Silk Road from the perspective of Türkiye and the Turkic world]. In *International Scientific and Practical Conference "Innovative Approaches in Study of the Language, Literature, Translation, Tourism and Cultural Heritage on the Silk Road"* (pp. 1219–1223). [in Turkish].
- Bozkurt, N. (2000). İpek Yolu. In *TDV İslâm Ansiklopedisi* [The Silk Road. In *TDV Encyclopaedia of Islam*]. (Vol. 22, pp. 369–373). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. [in Turkish]. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ipek-yolu>
- Budak, M. A., & Tok, A. (2016). İpek Yolu'nun kısa tarihi ve önemi. In *III. [A brief history and significance of the Silk Road. In III]. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Vol. 2, pp. 269–272). [in Turkish].
- Çağlar, G. (2021). İpek yolunda ticaret ve taşımacılık. [Trade and transportation along the Silk Road]. *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(38), 568–577. [in Turkish]. <https://doi.org/10.31589/JOSHAS.565>
- Dzhanguzhiev, M. S., Balzhanova, G. Zh., & Sarkulova, G. S. (2024). Sarayshyk - monument to steppe civilization. *Journal of History*, 112(1), 186–193. <https://doi.org/10.26577/JH.2024.v112.i1.015>
- Ender, K. N., & Demirel, Ş. (2024). *Kültürlerin kavşağında İpek Yolu: Çin, Türkistan ve Hindistan*. [The Silk Road at the crossroads of cultures: China, Turkestan, and India]. Yaz Yayınları. [in Turkish].
- Gumilev, L. N. (1967). *Drevnie tyurki [Ancient Turks]*. Nauka. [in Russian].
- İşıktaş, E., & Duran, A. (2017). Geçmişten günümüze İpek Yolu'nun önemi ve buna ilişkin yapılmış bilimsel çalışmalar. [The significance of the Silk Road from past to present and related scholarly studies]. *Social Sciences Studies Journal*, 3(5), 584–596. [in Turkish]. <https://doi.org/10.26449/sssj.69>
- Kırpık, G. (2012). Haçlılar ve İpek Yolu. [The Crusaders and the Silk Road]. *Bilig*, 61, 173–200. [in Turkish].
- Kutluay Tutar, F., & Aydın, R. (2019). İpek Yolu ekonomisinde din, dil, kültür-sanat faktörü. [Religion, language, culture, and art as factors in the Silk Road economy]. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(13), 51–62. [in Turkish]. <https://doi.org/10.31589/JOSHAS.77>
- Onay, İ. (2021). Tarihi İpek Yolu güzergâhlarının oluşumu ve gelişmesi. [The formation and development of the historical Silk Road routes]. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 17, 147–165. [in Turkish]. <https://doi.org/10.29228/cahij.52759>
- Özkoyuncu, M. M., & Ertürk, F. E. (2023). İpek Yolu üzerinde Çin ve Batı sanatları ile etkileşimi açısından Siyah Kalem'in resimleri. [Siyah Kalem's paintings in the context of interaction with Chinese and Western art along the Silk Road]. *The Journal of Academic Social Science*, 11(136), 192–209. [in Turkish]. <https://doi.org/10.29228/ASOS.66662>
- Rong, X. (2023). *The Silk Road and Cultural Exchanges between East and West*. Brill.
- Şahin, T. E. (2020). İpek Yolu: Tarihsel geçmişi, kültürü ve Türk Dünyası için önemi. [The Silk Road: Its historical background, culture, and significance for the Turkic world]. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(67), 71–97. [in Turkish]. <https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.644530>

- Tezcan, M. (2014). İpek Yolu'nun İran güzergâhı ve İpek Yolu ticaretine İran engellemesi. [The Iranian route of the Silk Road and Iran's obstruction of Silk Road trade]. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(1), 96–123. [in Turkish]. <https://doi.org/10.7884/teke.272>
- Uşul, D. (2023). Türkiye Selçuklu dönemi İpek Yolu'nda Kayseri. [Kayseri on the Silk Road during the Seljuk period in Anatolia]. *Erciyes Akademi*, 37(4), 1782–1799. [in Turkish]. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1379715>
- Whitfield, S. (Ed.). (2019). *Silk Roads: Peoples, Cultures, Landscapes*. Thames & Hudson.
- Yılmaz, E. (2017). İpek Yolu hakkında kısa bir değerlendirme. [A brief assessment of the Silk Road]. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 672–683. [in Turkish].

Авторлардың үлесі

Досжанова А.И. – ғылыми әдебиеттерді жинақтау және жүйелеу, бастапқы мәтінді әзірлеу, салыстырмалы талдау және нәтижелерді интерпретациялау;

Телебаев Ғ.Т. – зерттеу тұжырымдамасы мен әдіснамалық негіздемесін нақтылау, философиялық интерпретация, ғылыми редакциялау және қорытындыларды жүйелеу. Екі автор да қолжазбаның соңғы нұсқасын оқып, жариялауға ұсынуға келісім берді.

Мүдделер қақтығысы

Авторлар мүдделер қақтығысының жоқ екенін мәлімдейді.

Авторлар туралы мәлімет / Сведения об авторах / Information about authors:

Акмарал Досжанова – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты. Мекенжайы: Қазақстан, 050040, Алматы қ., әл-Фараби даңғылы, 71. E-mail: akmaral.doszhanovaa@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3448-868X>

Akmaral Doszhanova – doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University. Address: 71 Al-Farabi Ave., Almaty 050040, Kazakhstan. E-mail: akmaral.doszhanovaa@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3448-868X>.

Акмарал Досжанова – докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби. Адрес: Казахстан, 050040, г. Алматы, проспект аль-Фараби, 71. E-mail: akmaral.doszhanovaa@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3448-868X>.

Ғазиз Телебаев – философия ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Философия және саясаттану факультеті Философия кафедрасының профессоры. Мекенжайы: Қазақстан, 050040, Алматы қ., әл-Фараби даңғылы, 71. E-mail: telebaevg@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7360-9923>.

Gaziz Telebayev – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Department of Philosophy, Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University. Address: 71 Al-Farabi Ave., Almaty 050040, Kazakhstan. E-mail: telebaevg@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7360-9923>

Ғазиз Телебаев – доктор философских наук, профессор кафедры философии факультета философии и политологии Казахского национального университета имени аль-Фараби. Адрес: Казахстан, 050040, г. Алматы, проспект аль-Фараби, 71. E-mail: telebaevg@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7360-9923>.

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 12.08.2026

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 26.09.2026

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 30.09.2026